

gító szabadsággal józanul gazdálkodva” valamiféle reneszánsz embereszményt igyekezett megközelíteni. Kora ifjúságától fogva, az Eötvös Kollégiumban töltött éveitől kezdve költészetét kiterjesztette: fordított, szerette a zenét és a képzőművészetet Fülep Lajos vonzásában. Verset írt egy Bach-fűgáról, Egry József festményeiről, Fellini filmjéről, az indiai táncról. Hisz a Múzsák testvériségében, igazi szövetségében, vallva: „hitesd el, addig értelmes az élet, / ameddig él a művészet maga.” S ezt üdvözli többek közt Tóth Bálint a hatvanéves Fodor Andrásban: „S nem tudom, van-e egy is / köztünk, ki a képre, zenére, / szoborra, térre, a láthatóra, / s a ritmus- s dallamkatedrális / árkádoló időre / ilyen fogékonyan hajolna.” (*Magvető*, 1989.)

SZEKÉR ENDRE

Se nem hősök, se nem balekok

B. JUHÁSZ ERZSÉBET: HŐSÖK VAGY BALEKOK?

A TÁRSADALMI BEILLESZKEDÉS ZAVARAI
A HETVENES ÉVEK IRODALMÁBAN

Mivel a kezdésnél föladott kérdést a kötet valójában megválaszolatlanul hagyja, tanácsosabb az — eleddig feltáratlan irodalmi-szociológiai téma elemző vizsgálatára utaló — alcímre hagyatkoznunk. Az irodalmat — itt a hatvanas évek végén jelentkező fiatal prózairó nemzedék alkotásait — a társadalmi szempontú problémafeltáró, veszélygócokra rámutató, tehát az irodalom főfunkciójától némileg távolabb eső pragmatista szerep felől közelíti meg a szerző. Mindazonáltal úgy érzem, nem a poétikai megközelítés primátusának jogosságát vitatom el, amikor támogatom e nézőpont megindokolhatóságát. Nem kérdéses ugyanis, hogy e generáció írásaiban a korábbi irodalmi konvenciók társadalmi indítékú megváltoztatása (vagy, ha a korosztály ismeretes dinamizmusát vesszük: felrúgása) tapasztalható. Tematikai téren feltűnő az addig kisebb jelentőséghez jutó periférikus sorsok, a társadalom peremén élők helyzetével való intenzív foglalkozás, míg — ezzel összefüggésben — kompozíciós oldalról a mindinkább szubjektívvá váló narrátori szerepkört, az elbeszélő helyzetének lirizálódását, azaz az író-elbeszélőnek műve problémaköréhez, hőseihez kötődő *testközeli* helyzetét említhetjük föl. A művek tematikai jellemzői, az erős társadalmi szólás- és bírálatigény, melyet e peremsorsok közvetítenek, több oldalról is igényelhetik az irodalomszociológus érdeklődését. Figyelemfelhívó lehet már önmagában az is, hogy jelentős számú, hasonló életkorszakban lévő, pályája kezdetén álló írónak azonos problémakörben fogalmazódnak meg gondolatai. Ennek, az irodalmi művek poétikai lehetőségei által megragadott s tipikussá formált *lézengő* élethelyzetnek a valódi világhoz, a fikció alapjául szolgáló valóságos viszonyokhoz kötődő megfeleltetése szintén fontos terepet jelenthet a vizsgálódás számára. B. Juhász Erzsébet dolgozatának másik szála az ábrázolások mögött felsejlő írói-szociográfusi tudatosság mértékét kívánja megjelölni.

Mivel a kutatási módszer társadalomtudományi hátterét a devianciakutatásban is élenjáró amerikai szociológiai műhelyek eredményei képezik, érthető,

hogy a hazai szakirodalom kiválasztásánál szintén ez a nemzetközi távlat, igényesség munkál. A másik oldal, a *feldolgozandó* szépirodalmi művek mintavétele mögött meghúzódó koncepció azonban már kétségeket ébreszt bennem. Úgy vélem, hogy a szerző érdeklődési fókuszába kerülő nemzedék irodalmi előélete (leginkább Konrád György A látogató c. regénye), azaz az irodalomtörténeti háttér felvázolása elméletileg is hasznosítható eredményeket hozhatott volna. (További, akár irodalomszociológiai adalékokat szolgáltatván például a „Korszakhatár-e 1968 az újabb magyar prózában?” címmel jellemezhető — mindmáig eldöntetlen diszkusszióhoz.) Nem meggyőző ugyanakkor a kutatási mintába — az egy generációhoz tartozás elve alapján — felvett írások sora sem. Az elemzések ugyanis — azáltal, hogy a művek esztétikai értéke a kiválasztásnál nem esett súllyal a latba — főként a korszak másodrendű (gyakran lektűr szintvonalon álló) produktumaira támaszkodnak, elmulasztván az esztétikailag értékesebb alkotásokban megnyilvánuló, szociológiai szempontból is komplexebb, igényesebb társadalomkép felfejtését, minősítését. (Amennyiben ilyen írások — pl. Hajnóczy, Esterházy vagy Czákó Gábor művei — mégis felemlítődnek, bebizonyosul, hogy a színvonalatlan irodalmi munkákból levont sztereotip általánosítások szintjén egy összetettebb világkép valójában már nem értelmezhető.) Itt kell felvetnem tehát, hogy egy igényesebb művekre építő, s a másodrangú írásokat csupán szociológiai háttérnek, vonatkozási pontnak használó tanulmány mindenképpen összetettebb kérdésekre adhatott volna választ. (Egy ilyen vizsgálatban talán az e korosztály arculatát markánsan megmutató „fél-irodalmi” műfaj, a szociográfia is önmaga jogán szerepelhetne, s nem lenne szükség például Tar Sándor vagy Csalog Zsolt idevágó alkotásainak novellává történő műfaji átnemesítésére sem.)

Másik megjegyzésem a szociológiai kutatás célpontjával kitűzött deviancia fogalmához, annak előzetes elméleti körülhatárolásának igényéhez kapcsolódik. Bár a devianciatípusok korszerű leírásával, osztályozásával nem marad adóunk a szerző, annak meghatározását azonban elmulasztja, hogy milyen normák alapján bizonyul például a középponti helyzetbe sorolt társadalmi beilleszkedési zavar, a „lézengés” devianciának, milyen — jól körülírt — társadalmi szabály- és szokásrend kategóriái alapján értékel. Az elméleti viszonyítási pont kitűzésének, a definíciónak a hiánya okán aztán e nemzedék sajátos viselkedésmódjának — mely egyféle ellenkultúra nyomait hordozza — egyoldalú devianciává minősítése is megkérdőjelezhető. Úgy gondolom, hogy csak egy kellően kifejtett normaháttér alapján lennének képesek például a korszak talán legjelentősebb, de mindenképpen legjellemzőbb írójának, Hajnóczy Péternek ahhoz, műveiből kicsendülő gondolatmenetéhez viszonyulni, mely — az adott viszonyokból művészileg hitelesen levezetve — e pereméletformáknak a társadalmi normákkal szembeni relatív fölényét hirdeti.

Hipotézisünk: egy, a hatvanas évek fordulóján elvégzett normatudat-vizsgálat valószínűsíthetően a közösségi és egyéni lét közös tartótengelyén kimutatható kopásokról, már-már töréssel fenyegető repedésekről adhatott volna számot, mintegy az adott társadalmi rend addig jórészt lappangó válságjeleinek felerősödését mutatva. (Vagyis: az extenzív gazdasági fejlődés szükségszerű megtorpanását a hatvanas évek közepére, majd az intenzív szakaszba való átérés nehézségeit, ellentmondásait, az új gazdasági mechanizmus néven meghatározott reformprogram egyre nyilvánvalóbbá váló kudarcának társadalmi következményeit.) Nem meglepő, hogy a deklarált elvek és a megélt gyakorlat ellentmondásai, a társadalmi mobilizációban a hetvenes évekre beálló kedvezőtlen változások, valamint az 1968-as csehszlovákiai invázió morális krízise leginkább

a fiatal nemzedéket, az életbe friss erővel ekkortájt lépni vágyókat sújtotta. Törvényszerűnek tetszik tehát, hogy a számukra reálisan megvalósítható lehetőségek szűkös volta, a széles körben észlelhető „történelemszünet” (Rózsa Endre) bénító tudatának általánossá válását eredményezte. A gúzsbakötöttség érzete szükségképpen vezetett ekképpen az egyéni létnek a hamisan csengő társadalmi normáktól való elszakadásához, a lézengő-csavargó életvitelnek mint e nemzedék számára leginkább vonzó önmegvalósító modellnek széles körű elterjedéséhez. Az, hogy a totalitárius társadalmi rendszerekkel szemben a civilizált országokban ez idő tájt kifejlődő nemzedéki ellenállás, a beatkultúra hatása (mely e könyvben szinte meg sem említődik) — a hasonló indítatás, a rokon problémák okán — itthon nem a passzív átvétel, hanem az aktív, alkotó ellegű befogadás formájában nyilvánult meg, valójában az önelvű fejlődés nyitányos horizontját tágította, a saját értékrend jogosságának tudatát mélyítette e korosztály tagjaiban. (E jelenséggel kapcsolatosan kultúrpolitikánk akkor dekadenciáról, a nyugati show-bussiness kliséinek szolgai átvételéről dörgedezett, újabb adalékot szolgáltatván ama — repedések, törések által kirajzoló — térkép minősítéséhez.) Bár megelégedéssel nyugtázhatjuk, hogy B. Juhász Erzsébet „A nonkonformizmus mint pozitív értéktényező” című fejezetben — mely kötete zárása — szintén kitér a témakör ezen *mélyben rejtező* vonatkozásaira, mindazonáltal nem feledhetjük, hogy a tanulmány egészében voltaképpen egy meglehetősen köztes szint hangsúlyozódik. Úgy gondolom, hogy a tulajdonképpeni következménynek — a hagyományos családmodell válságának — a társadalmi beilleszkedési zavarok fő okaként való feltüntetése elfedi az igazi eredet megnevezését, azaz esetünkben a szocialistaként deklarált társadalom működési zavarainak irodalmi művek alapján történő szociológiai elemzését, értékelését. Az sem belátható számomra, hogy vajon a szerzői problémaérzékenység nem elégséges szintjéből, avagy valamiféle látens konformizmusból vezethető-e le az a kitétel, mely az „ifjúságnak (...) az életciklusukból eredő elidegenedésre, különállásra való hajlamát”-t mint egyfajta kvázi fejlődés-lélektani kategóriát állítja a megnevezhető történelmi-szociológiai-filozófiai stb. jelentésháttérrel bíró *elidegenedés* fogalma helyébe. Bizonyosnak látszik, hogy e művekben a hősök *devianciája* minden esetben egy ténylegesen létező szocialista típusú elidegenedésmód által motiválódik, s mint ilyen, szintén csak ezen specifikus elidegenedésfogalom előzetes elméleti körvonalazása után lenne értelmezhető.

Természetszerűleg e kérdéskör minden egyes elméleti összetevője vizsgálatának, a kutatások során felmerülő bonyolult vonatkozások felderítésének viszonylagos hiánya nem róható fel csupán e tanulmánynak. Sőt úgy gondolom, hogy B. Juhász Erzsébet kötetének fő értéke — egy hőstípusaihoz erősen kötődő, nonkonformista írónemzedék művészetének főként kvantitatív eredményeket hozó vizsgálata mellett — éppen abban található, hogy szinte kiköveteli a további kutatások szükségességét. Alapos és körültekintő irodalomtörténeti, filozófiai, szociológiai és komparatiztikai vizsgálatok híján ugyanis ez a — mind a korábbi időszak irodalmi provincializmusával szakító, mind a mai, posztmodern prózánk kialakulása szempontjából meghatározó — korszak csupán töredékesen értelmezhető. Azaz (a könyv címénél maradva), a „Hősök vagy balekok?” kérdésre adható válaszoknak csak keskeny — és ezért szükségképpen korlátozott — mezője áll enélkül rendelkezésünkre. (Kossuth)

SZERDAHELYI ZOLTÁN